

SAMİR ABBASOV,
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun dissertantı
samir-culture@mail.ru

**MÜASİR DÖVRDƏ AZƏRBAYCANDA MÖVCUD
KITABXANA-İNFORMASIYA MÜHİTİNİN
AVTOMATLAŞDIRILMASI VƏ SÜRƏTLİ İNFORMASIYA
MÜBADİLƏSİ PROSESLƏRİNİN ÜMUMİ VƏZİYYƏTİ**

Xülasə: *Məqalədə İKT-lərin Azərbaycan kitabxanalarında tətbiqindən və ayrı-ayrılıqda Azərbaycanda kitabxana-informasiya xidmətlərinin avtomatlaşdırılmasından bəhs olunur. Bundan başqa, məqalədə AKİS-lərin Azərbaycan kitabxanalarında uğurlu tətbiqindən də bəhs edilir.*

Açar sözlər: *avtomatlaşdırılma, kitabxana, kitabxana-informasiya sistemləri, informasiyalaşdırma*

Bizim yaşadığımız XXI yüzilliyin əvvəllərində informasiyanın magistral istiqaməti yeni informasiya kommunikasiya texnologiyaların kitabxana-biblioqrafiya proseslərinə tətbiqidir. Bu gün elmə, mədəniyyətə, ədəbiyyata xidmətin ən ümdə vəzifəsi zaman və məkandan asılı olmayaraq informasiya ehtiyatlarından kütləvi şəkildə istifadənin yüksək səviyyədə təmin olunmasıdır. Bu böyük inqilabi proses kommunikasiya vasitəsi kimi kitabxanaların qarşısında mühüm vəzifələr qoyur və onların dəyərini daha da artırır.

Müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra ölkədə yaranan stabillik və nəhəng layihələrin reallaşdırılması kitabxanaların inkişafında da yeni imkanlar açmış oldu. Dövlətin kitabxanalara ayırdığı maliyyə vəsaitləri artdı və Azərbaycan kitabxanaları yeni informasiya texnologiyaları ilə təmin edilməyə başladı. Dünyada kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması Azərbaycanda da bu işin həyata keçirilməsini zəruri edirdi.

Müasir şəraitdə kitabxanalar kommunikasiya vasitəsi kimi olduqca böyük rol oynamaqla cəmiyyətin informasiyalaşdırılması prosesində çox əhəmiyyətli iş görürlər. Bu dövrdə nəinki kitabxanalar, həm də bir sıra digər qurumlar da informasiya emalı proseslərinə cəlb olunmuşdur. Cəmiyyətdə informasiya proseslərinin avtomatlaşdırılması xeyli dərəcədə genişlənmiş, yeni tipli informasiya sistemləri yaradılmışdır və onların funksiyalarından asılı olaraq onları informasiya axtarışı, informasiya idarəetmə, hesablama, məlumatın işlənməsi, kitabxana informasiya sistemləri və s. adlandırılmışdır (3).

Təsadüfi deyildir ki, ümummillə lider H.Əliyevin imzası ilə 29 dekabr

1998-ci ildə qəbul olunmuş “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda “Kitabxana elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial institut” kimi dəyərləndirilir (7). Məhz kitabxanalar vasitəsilə müxtəlif informasiya daşıyıcıları sistemli formada toplanıb mühafizə edilir, gələcək nəsillər üçün qorunur, onlardan ictimai istifadə təşkil olunur. Kitabxanalar milli yaddaşımızı, milli-mənəvi və intellektual sərvətlərimizi qoruyub saxlayır və nəsillərdən-nəsillərə ötürür.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin “Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyət, bilik, zəka mənbəyidir” (4) sözləri informasiya cəmiyyətinin, qlobal informasiya mühitinin formalaşdığı bir dövrdə Azərbaycan kitabxanalarının xalq, millət üçün necə böyük əhəmiyyətli elm, bilik, mənəviyyət xəzinəsi olduğunu göstərir, kitabxanalar müqəddəs yerlərə bərabər tutulur. Ümummilli lider H.Əliyev bu sözləri ilə kitabxanalara layiq olduğu dəyəri verir.

Ulu öndərimizin davamçısı olan möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin Azərbaycan kitabxanalarını “Azərbaycan xalqının milli sərvəti” (2) kimi dəyərləndirməsi müasir milli kitabxana-informasiya sisteminin inkişafının ana xəttini müəyyən etməkdədir. Hazırda Azərbaycan dövlətinin kitabxana-informasiya sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər YUNESKO-nun bəyanatında deyildiyi kimi “kitabxanaların informasiya cəmiyyətinin ürəyinə” çevrilməsini təmin etməkdədir (6).

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 6 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kitabxana-informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nın həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planının 2.2 bölməsinə uyğun olaraq kitabxanaların informasiyalaşdırılması, kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması işi həyata keçirilir. Bu istiqamətdə atılan addımlar kitabxanaların strukturuna və quruluşuna təsir etdi. Kitabxanalarda informasiya texnologiyalarının tətbiqini həyata keçirə biləcək şöbələrin və bölmələrin yaranmasına gətirib çıxardı. Beləliklə kitabxanalarda kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılması şöbələri yaradıldı (1).

Azərbaycan kitabxanalarında avtomatlaşdırmanın ilkin əsasını avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sisteminin yaradılması təşkil edir. Bu sistemlərin qarşısına qoyulmuş əsas məqsəd isə kitabxanalarda avtomatlaşdırılma prosesini kompleks həyata keçirmək, zəruri olan texnoloji prosesləri və əməliyyatları maksimum dərəcədə əhatə etməkdir. Tanınmış kitabxanaşünas alim A.Əliyeva-Kəngərli İKT-dən istifadə dərəcəsinə görə kitabxanaları inersi-

yalı (ətalətli, durğun), dinamik (inkışafda olan, yenilşən) və mühafizəkar kitabxanalara bölür (5).

Məqalədə biz kitabxanaların avtomatlaşdırılmasına dair məsələləri tədqiq etdikdən sonra bu məsələlərə ümumiləşdirilmiş yanaşma metodundan istifadə etdik ki, bu da müasir mərhələdə Azərbaycanın kitabxana-informasiya mühitinin ümumi mənzərəsi haqqında təsəvvür əldə etməyə, burada baş verən irəliləyişlər və problemləri ümumi bir müstəvidə təhlil etməyə, mühüm nəticələr çıxarmağa imkan verir. Gələcəkdə isə ayrı-ayrılıqda Azərbaycan kitabxanalarının avtomatlaşdırılması tarixinə, hər bir kitabxananın bu sahədə təcrübəsinə, resurslarına, fəaliyyət istiqamətlərinə və s. həsr edilmiş tədqiqat işlərinin aparılması günümüzün tələbidir.

Azərbaycanda kitabxana-informasiya mühitinin avtomatlaşma və informasiyalaşdırma proseslərinə dair hələ bir çox məsələlər öz həllini gözləyir. Biz dünyada, o cümlədən uzun illər bağlı olduğumuz Rusiyada və digər MDB ölkələrində kitabxanaların avtomatlaşdırılması, Azərbaycanda AKİS-lərinin tətbiqinin müxtəlif mərhələləri və məsələləri araşdıraraq müqayisəli təhlillər aparmışıq. Lakin etiraf etməliyik ki, ölkəmizin kitabxanalarının vahid informasiya-kommunikasiya şəbəkəsi daxilində inteqrasiyalı fəaliyyətində hələ də ciddi problemlər mövcuddur. Zamanın tələbi belədir ki, kitabxanadaxili ənənəvi texnologiyalar və kitabxanaların əhaliyə xidmət formaları dəyişməlidir. Fikrimizcə araşdırdığımız suallara cavab vermək üçün əldə edilən uğurların elmi mahiyyətini açıqlayan materialların nəşrinə ehtiyac böyükdür. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı vahid oxucu bileti ilə bütün Azərbaycan kitabxanalarından istifadə etmək, operativ informasiya almaq hüququna malik olmalıdır. Bunun üçün vahid avtomatlaşdırılmış kitabxana informasiya məkanının formalaşdırılması əsas məsələdir.

Azərbaycanda tətbiq edilən AKİS-lərinin özünü nə dərəcədə doğrultmasını təsdiq edən bir sıra texnoloji proseslər, testləşdirmə, monitorinq və s. həyata keçirilməlidir ki, bunlar da öz növbəsində əsaslı təsvir və təhlillərlə tamamlanmalıdır. Ümumiyyətlə, apardığımız təhlillər nəticəsində nümunə gətirdiyimiz AKİS-lərin ümumi xarakterik cəhətləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- Azərbaycan kitabxanalarında tətbiq olunan həm Rusiyada, həm də digər xarici ölkələrdə istehsal edilmiş avtomatlaşdırılmış sistemlər zamanına görə inteqrasiyalıdır;

- Respublikanın bir çox kitabxanalarının rusiyalı proqram istehsalçılarının İRBİS proqramlar paketinə üstünlük verməsi onun ölkəmiz üçün ənənəvi olan kitabxana texnologiyalarının funksional fəaliyyətini təmin etməsidir. Eyni zamanda bu sistem digər xarici ölkələrdə istehsal edilmiş sistemlərdən daha ucuz başa gəlir, mənimsənilməsi daha asan, istehsalçıların himayəsi daha operativ və səmərəlidir;

- Tətbiq edilən sistemlərin yeni modullarla genişləndirilməsini qarşıya vəzifə qoyan bəzi kitabxanalar malik olduğu sistemə davam etmək və ya başqa bir seçim etmək arasında doğru qərar verməkdə çətinlik çəkirlər. Bu işdə onlara yardımçı olacaq yerli mütəxəssislərə ehtiyac hiss olunur;

- Avtomatlaşdırma proseslərinə yenidən start vermiş bir sıra kütləvi, elmi-sahəvi, həmçinin təhsil müəssisələrinin kitabxanaları da artıq informasiya bazarında sayı artmaqda, keyfiyyətə daha üstün xüsusiyyətlərə malik olan avtomatlaşdırılmış sistemlər arasında seçim etməyə səy göstərirlər. Sistemlərin arxitekturası və icra etdiyi əməliyyatlar isə getdikcə daha çox mürəkkəbləşir; Azərbaycanda yeni yaradılmış milli axtarış sistemi ALİSA AKİS-in bu problemi həll etmək iqtidarında olmasını isə zaman göstərəcəkdir.

- Bütün hallarda seçim etmiş və etməkdə olan kitabxanalar milli kataloqlaşdırma tələblərinə, MARC standartlarına, habelə Z39.50 protokolunun varlığına əsaslanmışlar;

- Kitabxanalar biblioqrafik informasiyaya qoyulan tələblər səviyyəsində beynəlxalq standartlara müvafiq işlənmiş informasiyanı istifadəçilərinə çatdırmaq imkanı əldə etmişlər;

- Digər avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemləri ilə format uyurluğunu təmin edir;

- Sənədlərin və abonentlərin kodlaşdırılması üçün ştrix-kod texnologiyasından istifadəni nəzərdə tutur;

- Multimedia nəşrləri ilə işləmək üçün yararlıdır;

- Kitabxanadaxili proseslərin korporativliyini təmin edir.

Lakin bu xüsusiyyətlərlə yanaşı aydınlıq gətirilməli bir sıra məsələlər də mövcuddur ki, onlardan “Fondların yoxlanılması”, “Dövri mətbuatın uçotu” “Abonement xidməti” proseslərinin sistemdə öz həllini necə tapacağı və ya dolğun tapmamasıdır. Kitabxanalarda tətbiq edilən AKİS-ləri, əldə olunmuş nəticələr və regionlara doğru genişləndirilməsi imkanları araşdırılmalı və onun nəticə, təklifləri, kitabxanaların inkişafına dair yeni dövlət proqramının icrası proseslərində nəzərə alınmalıdır. Əslində kitabxana-informasiya sistemləri xarakterizə edilərkən onun kitabxanadakı texnoloji prosesləri əhatə etmə səviyyəsi əsas parametr kimi götürülür. Respublikamızın kitabxanalarında tətbiq edilən “İRBİS-64” 2015-ci ilə qədər öz üstünlüyünü qoruyub saxlasa da, ilk milli AKİS olan ALİSA onun hegemonluğunu ikinci plana keçirdi. Amma onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, ALİSA AKİS-in isə zamanın sınağından necə çıxacağı məlum deyil.

Kitabxanaların təcrübəsi göstərir ki, informasiya texnologiyalarının inkişafı getdikcə daha çox avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsinə imkan verir. Bu AKİS-lərinin proqram paketlərinin mükəmməlliyinə də təsirsiz qalmayacaqdır.

Avtomatlaşdırma proseslərinə həsr olunmuş tədqiqatlar, təcrübə nümunələri, dünyada mövcud AKİS-lər, avtomatlaşdırmanın nəzəri əsasları və s. bilikləri əks etdirən xüsusi İnternet saytların yaradılması da bu sahədə yeni nailiyyətləri təmin edəcəkdir. Bu kitabxanalara sistemlərin real imkanlarını öyrənməyə, seçim etməyə daha geniş imkanlar yaradacaqdır.

AKİS-lərin tətbiqi sahəsində Azərbaycan kitabxanalarında görülən işlər gizli, qapalı qalmamalı, hər bir nailiyyət dərhal qeyd olunmalı, qiymətləndirilməli, mətbuatda işıqlandırılmalı, elmi-praktiki konfranslarda müzakirə edilməli, İnternet resurslarında yerləşdirilməlidir. Əks halda bu sahədə inkişafa nail olmaq mümkün olmayacaqdır. Azərbaycanın kitabxana-informasiya mühiti üçün günün tələblərinə cavab verəcək elmi-texniki, nəzəri bazanın yaranması, AKİS tətbiq edilən kitabxanaların həyata keçirdikləri işlərə dair mükəmməl, analitik-sintetik məlumatların təqdim etməsindən çox asıldır. Əfsuslar olsun ki, M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, AMEA MEK, F.Köçərli adına Respublika Uşaq kitabxanası, digər iri kitabxana-informasiya sistemlərində gedən tətbiqi proseslər haqqında elmi-tədqiqat əsərlərinə az rast gəlinir.

Fikrimizcə, respublika kitabxanalarında kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması işini sürətləndirmək və Azərbaycan kitabxanalarında AKİS-lərin tətbiqi proseslərinin müvəffəqiyyətli inkişafı üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

1. Avtomatlaşdırma sahəsində Azərbaycan kitabxanalarının birgə fəaliyyətini təmin etmək, alınan nəticələri analitik təhlil etmək, nöqsanlardan nətcə çıxarmaq;

2. Azərbaycanda tətbiq edilən AKİS-lərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsinə yüksək səviyyədə nail olmaq;

3. Respublikanın kitabxanaçı kadrlarına AKİS-dən istifadə etmək və onlar haqqında biliklərini zənginləşdirmək məqsədi ilə təşkil edilən treninqlərin sayını artırmaq, kitabxanaçılıq-informasiya təhsilində kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması sahəsinə daha geniş vaxt ayrılmasına nail olmaq.

4. Kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması sahəsinə dövlət tərəfindən ayrılan vəsaitlərin artırılması; “Ən yaxşı elektron kitabxana”, “Ən yaxşı veb sayt”, “Ən zəngin elektron resurslar”, “Ən operativ axtarış sistemi” və s. naminiyatlarda stimullaşdırıcı müsabiqələrin keçirilməsi, nəticələrin analiz olunması, nöqsanların müəyyənləşdirilməsi.

5. Azərbaycan iqtisadiyyatının, elminin, tarixinin, ədəbiyyatının virtual kitabxanalarının yaradılması üçün təşəbbüslərin dəstəklənməsi və İnternetdə yerləşdirilməsi;

6. Kitabxananın korporativlikdən açıq istifadəli kitabxana statusuna keçməsi, elektron xidmətlərin kommersiyalaşdırılması.

7. Tammətnli elektron məlumat bazalarının çeşidinin artırılması. İlk növbədə elmi əsərlərin, monoqrafiyaların bazaya əlavə edilməsi və elmi-tədqiqat müəssisələrinin audio-video qalereyalarının elektron kitabxana fonduna inteqrasiyası.

8. Kitabxananın təhlükəsizlik sistemi çərçivəsində oxu zalı, fond və digər sahələri əhatə edən VNS-in yaradılması və RFID texnologiyasının kitabxana-informasiya proseslərinə tətbiqi, kitabxananın RFID anti-oğurluq qapı qurğusu ilə inteqrasiyası.

9. Azərbaycan kitabxanalarında istifadə olunan AKİS-lərin üstün və fərqli cəhətlərinin müəyyənləşdirilməsi, Azərbaycanın OPAC-nın yaradılması üçün ən əlverişli AKİS-in seçilməsi.

10. Azərbaycanın vahid toplu kataloqunun yaradılması və ona rahat və etibarlı şəbəkə əlyətərliyinin təmin edilməsi.

11. Türkdilli ölkə kitabxanalarının informasiya mühiti, tətbiq edilən standartlar, AKİS-lər və s. öyrənilməsi, təcrübə biliklərin mübadiləsi, türkdilli ölkələrin vahid informasiya mühitinin formalaşması və inteqrasiyası.

12. Vahid milli elektron informasiya məkanının formallaşdırılması və elektron informasiya məkanında Azərbaycan dilinin geniş istifadəsinin təmin olunması;

13. Multikulturalizm, milli azlıqların mədəni inkişafına xidmət edən informasiya resurslarının formalaşdırılmasına şərait yaradılması və bu mövzulu tammətnli məlumat bazalarının yaradılması.

14. İnternetin Azərbaycan segmentinin genişləndirilməsi, milli axtarış saytlarının inkişaf etdirilməsi, milli informasiya resurslarının beynəlxalq aləmə çatdırılması üçün onların ümumdünya elektron informasiya məkanına inteqrasiyası və Azərbaycan diasporuna elektron informasiya dəstəyinin təmin olunması.

Aparılan tədqiqatlara əsasən qeyd etmək olar ki, avtomatlaşdırmanın əsas məqsədi əməyin stimullaşdırılması, əmək məhsuldarlığının artırılması, informasiya məhsullarının və xidmətlərinin yaxşılaşdırılması, monoton və böyük əmək sərfi tələb edən əməliyyatların texniki vasitələrlə yerinə yetirilməsinin təmin olunmasıdır. Lakin AKS-in tətbiq edilən kitabxanaların ümumi mənzərəsinə diqqət yetirərkən informasiyalaşdırılma proseslərində baş verən təkrarçılıq, xüsusilə kataloqlaşdırma proseslərində paralelçiliyi, mütəxəssis, peşəkar kadrların çatışmamazlığı və s. kimi hallarının şahidi oluruq. Bu məqsədlə kitabxanalarda informasiya logistikasını inkişaf etdirmək, konsaltinq və servis xidmətlərinin keyfiyyətini yüksəltmək lazımdır.

Ümid edirik ki, yuxarıda göstərilən təklif və tövsiyələrin həyata keçirilməsi ilə yaxın zamanlarda Azərbaycan kitabxanalarının avtomatlaşdırılması sahəsində mövcud olan problemlər öz həllini tapacaqdır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında kitabxana informasiya sahəsinin 2008-2013-cü illərdə inkişafı üzrə Dövlət Proqramı // Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri metodik və təcrübi jurnal.- 2008.- №2.- S.7-30.
2. “Azərbaycanda kitabxanaların fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı // Azərbaycan.- 2007.- 21 aprel.
3. Məmmədov, E.Ç. Azərbaycan kitabxanalarında informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin bəzi məsələləri” // Kitabşünaslıq və informasiya.- 2011.- №1(4).
4. Əhmədov, E.Y. Azərbaycanca kitabxana-informasiya işinin hüquqi bazası: Dərs vəsaiti.- Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2012.- 216 s.
5. Əliyeva-Kəngərli, A.İ. Ənənəvi kitabxanadan avtomatlaşdırılmış informasiya mərkəzinə doğru // AMEA MEK Elmi Əsərləri, 2003.- № 4.- S.13-23.
6. Xələfov, A. Kitabxanaşünaslığın tarixi və metodologiyası: Dərslik.- Bakı, Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2014.- 552 s.
7. “Kitabxana işi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (29 dekabr 1998-ci il, 611-IQ) // Azərbaycan Respublikasının Qanunlar külliyyatı.- Bakı: Qanun, 2001.- C.3.- S. 65-69.

Современная автоматизация библиотечно-информационной среды в Азербайджане и общая ситуация быстрого обмена информации

Резюме: В данной статье обсуждается внедрение информационно-коммуникационных технологий в азербайджанских библиотеках, и в частности рассматривается автоматизация библиотечно-информационных услуг в Азербайджане. Кроме того, в статье упоминаются меры, необходимые для успешного развития процессов внедрения АБИС в азербайджанских библиотеках.

Ключевые слова: Азербайджан, библиотека, библиотечно-информационные системы, информатизация

Modern automation of the library and information in Azerbaijan and the general situation of rapid exchange of information

Abstract: The given article discusses the introduction of Information Communication Technologies in Azerbaijan libraries, and especially examines automation of library and information services in Azerbaijan. In addition, the article mentions the measures necessary for the successful development of the processes of introduction of ALIS in Azerbaijani libraries.

Key words: automation, library, library-information system, informatization